

דוד אסף

'החדשות הטובות': הזיה משיחית בקרב חסידים בוולין

אמרי אינשי: אי אפשר לעיירה יהודית בלי משוגע. וההלצה מספרת אף היא: מעשה בעיירה אחת שעלה המשוגע שלה על הבימה בבית הכנסת, הכה על השולחן והכריז: 'רבותי, אני עוזב את עיירתכם — בחרו לכם משוגע אחר'...

(נה"ג, 'שוטים ומשוגעים ברחוב היהודים', רשומות, א [תרע"ח], עמ' 199)

א. על הפוגרום בקישינוב

הפוגרום בקישינוב, בירת פלך בסרביה הרוסית, פרץ באֶסְרוֹ-חג של פסח תרס"ג ונמשך עוד יומיים לאחריו (19–21 באפריל 1903).¹ דעת הקהל היהודית והעולמית הזדעזעה מתוצאותיו: 'כחמישים הרוגים, מאות רבות של פצועים, וכיניהם פצועים קשה, שנשארו נכים לכל ימי חייהם; אלפי יהודים שנשארו ללא קורת גג, קרוב ל-1,500 בתי מגורים ובתי מסחר יהודיים הרוסים ושדודים — זהו "יבול הדמים" של הפוגרום ההוא.² ההרג והביזה שהתחוללו בקישינוב נתפסו בעיני רבים כאירועים 'אשר כמוהם לא באו עלינו מימי חמלניצקי וגונטא,³ וגם ממרחק הזמן נתפרש הפוגרום כנקודת מפנה, 'אבי אבות הפוגרומים של אותה מאה',⁴ ואף היו שהפליגו וראו בו 'פרוטו-טיפוס של השואה'.⁵

אירועי קישינוב והפרשנות בת הזמן שנלוותה להם — לא רק בידי אישי רוח יהודים אלא גם בידי סופרים רוסים ידועים כמו לב טולסטוי ומקסים גורקי⁶ — הביאו

1 8–6 באפריל על פי הלוח הרוסי הישן (היוליאני).

2 יצחק מאור, התנועה הציונית ברוסיה, ירושלים תשל"ד, עמ' 209–210. ראו בפירוט: יעקב גורן (מהדיר), עדויות נפגעי קישינוב, 1903, כפי שנגבו על-ידי ח"נ ביאליק וחבריו, תל אביב תשנ"א.

3 כרוז 'אגודת סופרים עברים', בתוך: 'מגילת סתרים של אחד העם', כל כתבי אחד העם, תל אביב תשכ"ה, עמ' תקא.

4 ישראל ברמן, 'מאזן של "יובל" — הפרעות בקישינוב לפני חמשים שנה', העבר, ב (תשי"ד), עמ' 130–135.

5 בן-ציון דינור, 'פרעות קישינוב ומשמעותן ההיסטורית', בתוך: הפוגרום בקישינוב, במלאת 60 שנה (בעריכת חיים שורר), תל אביב תשכ"ג, עמ' 244.

6 יהודה סלוצקי, 'דעת הקהל הרוסית על פרעות קישינוב', על אדמת בסרביה, ג (תשכ"ג), עמ' 124–135.

לשינויים מכריעים, בתודעה ובמעשה, בקרב רבים שפירשו את המציאות האכזרית איש איש בדרכו והסיקו ממנה את מסקנותיהם האישיות. היו שפנו לביצור ההגנה היהודית העצמית, היו שהכרתם הלאומית או המעמדית הביאה אותם לפעילות פוליטית מוגברת — בין בתנועות יהודיות לאומיות ובראשן הציונות, בין בתנועות פועלים יהודיות כמו ה'בונד' או בתנועות מהפכניות לא-יהודיות — והיו שמצאו את פתרונם בהגירה אל מעבר לים.

הדי הפרעות נשמעו מיד בכל העיתונים וכתבי העת היהודיים בני הזמן. שבוע בדיוק לאחר שהסתיים הפוגרום נדפס שירו של שמעון פרוג 'האָט רחמנות' (רחמו!), שבתוך ימים ספורים תורגם לעברית ונדפס בכמה נוסחים.⁷ שיאיו הספרותיים של הרושם הנורא היו, ללא ספק, שיריו הנוקבים ומרעישיו הלב של חיים נחמן ביאליק, 'על השחיטה' ובמיוחד 'בעיר ההרְגָה', יצירות שהפכו מיד עם פרסומן לנכס צאן ברזל של הספרות העברית.⁸

ועם כל זאת, רק מעט ידוע על הדרך שבה נקלטו אימי קישינוב בקרב בני השכבות המסורתיות העממיות, תושבי העיירות הקטנות בתחום המושב הרוסי, שאותם לא סחף האור ולבם לא נטה אחר התנועות החדשות, ולצד מאמצי ההישרדות והפרנסה היום-יומיים שימרו בקנאות את עולמם הדתי-החסידים הישן.⁹ התמורות הפוליטיות והחברתיות החריפות לא פסחו גם על ציבור זה, ורק טבעי היה שגם בקרבם תתגבשה תגובות פרשניות חדשות הנשענות, כמקובל מימים ימימה, על עולמה של המסורת הדתית ועל סמליה.

וכך, אם הפואמה 'בעיר ההרְגָה' היא הביטוי הספרותי האנין והאליטיסטי ביותר, שהשפעתו הקיפה חוגים רחבים באינטליגנציה היהודית של מזרח אירופה,¹⁰ התעודה המובאת להלן מוצאה מחוגים שונים לחלוטין. ספק אם מחברה שמע אי פעם על

7 השיר נדפס לראשונה ביידיש (דער פֿריינד, גיליון 82, א' באייר תרס"ג), ובתוך עשרה ימים פורסם בתרגום לעברית (המגיד, י' באייר תרס"ג, עמ' 192). על השיר, תרגומו ונוסחיו, ראו: א.ר. מלאכי, 'פרעות קישינוב באספקלרית השירה בעברית וביידיש', על אדמת בסרביה, ג (תשכ"ג), עמ' 1-98 (על פרוג: עמ' 4-7). על גלגוליו המאוחרים של שיר זה, כימי מלחמת העולם הראשונה והשואה, הצביע דוד רוסקיס בספרו: אל מול פני הרעה — תגובות לפורענות בתרבות היהודית החדשה, תל אביב תשנ"ג, עמ' 89-90.

8 על שירים אלה והרקע לכתיבתם: דן מירון ואחרים (עורכים), חיים נחמן ביאליק — שירים, תרנ"ט-תרצ"ד, תל אביב תש"ן, עמ' 154-156, 161-174; עוזי שביט זיוה שמיר (עורכים), במבואי עיר ההרְגָה — מבחר מאמרים על שירו של ביאליק, תל אביב [1994].

9 ניסיון למיפוי תגובותיו של ציבור נאמני המסורת (המכונה על ידה 'המחנה הנשכח') לפוגרום קישינוב ערכה לירון סמוליאק, "שבכל דור ודור" — פוגרום קישינוב בפרספקטיבה היסטורית, עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב תשס"ד, עמ' 94-108. 'יבול' התגובות המסורתיות דל ביותר ומסתכם בכמה פיוטי קינה, בתעניות ציבור מקומיות ובלוויה שנערכה לספרי התורה שחוללו.

10 שמואל ורסס, 'בין תוכחה לאפולוגטיקה' — 'בעיר ההרְגָה' של ביאליק ומסביב לה', בספרו: מלשון אל לשון — יצירות וגלגוליהן בספרותנו, ירושלים תשנ"ו, עמ' 119-152. על עצמתו הרוחנית של שיר זה תעיד המסה הביקורתית הנרחבת שפרסם לאחורונה דן מירון, 'מ'בעיר ההרְגָה' והלאה — הרהורים על הפואמה של ביאליק במלאות מאה להופעתה, אלפיים, 28 (תשס"ה), עמ' 152-233.

ביאליק או על גורקי, וניתן לשער שהוא וחבריו לא נמנו עם חותמי העיתונים 'המליץ' או 'דער פריינד'. ובכל זאת, לפנינו עדות עקיפה להשפעת העומק של פוגרום קישינוב ולחלחולה של תודעת המשבר גם בקרב חסידים פשוטים בפלך וולין.

ב. כרוז 'החדשות הטובות'

ענייננו בדף מודפס משני צדדיו, חסר פרטי תאריך ומקום הדפסה.¹¹ זהו מעין כרוז או 'קול קורא' שנדפס בידיש וולניית משובשת וגדושה טעויות כתיב והעברות גסות של לשון דיבור עממית אל הכתב.¹² תופעות לשוניות אלה מעידות בכיור על בורות גדולה ועל רמתם הלמדנית הירודה של הכותב (או הכותבים) ושל המדפיס. הכרוז יועד להפצה בקרב יהודים המתגוררים במחוז קובל שבצפון פלך וולין, ובמיוחד בעיירה קמיין-קושינסקי (Kamień Koszyrski),¹³ בעיר המחוז קובל (Kowel)¹⁴ ובסביבותיהן; ניתן אפוא לשער שהכרוז גם נדפס בקרבת מקום. מועד ההדפסה ברור יותר וניתן לקבעו בקיץ 1903 – בין הפוגרום בקישינוב (19–21 באפריל 1903) לבין מותו של ר' דוד משה מצ'ורטקוב (כ"א בתשרי תרס"ד; 12 באוקטובר 1903), זקן צדיקי הדור הנזכר בתעודה בשמו כצדיק פעיל.¹⁵ תוכנו הבוטה של הכרוז מסביר אולי מדוע נמנעו העומדים מאחוריו לציין את שמם ואת שם בית הדפוס שבו ראה אור, אף שלא נרתעו מציון שמם של כמה אנשים שניתן היה, מן הסתם, לזהותם בקלות. להלן תרגום הכרוז מידיש לעברית (הפיסוק שלי):

ידעו כל היהודים את החדשות הטובות, שיש צדיק נסתר המכונה 'שם הקודש', והוא איש שמיימי שבא בכל רגע אל השמים ומדבר עם אבינו הרחמן. והצדיק הנסתר הזה מדבר עם כל אבותינו הקדושים. ולצדיק הנסתר הזה יש שלושה גיסים קדושים, שני הכוהנים הקדושים ר' נדב ואביהוא¹⁶ והגיס השלישי הוא המלאך הקדוש ר' פנחס בן ר' אלעזר¹⁷ בן ר' אהרן הכהן. והצדיק הנסתר הזה

- 11 הדף שמור בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי בירושלים, תיק inv/8720 (352). תודתי נתונה לד"ר רחל מנקין שהפנתה את תשומת לבי לתעודה זו ולהנהלת הארכיון שהתירה לי לפרסמה.
- 12 כך, למשל, הכותב משתמש בצורת הגוף 'עץ' (אָפּט), האופיינית, בין היתר, לדיאלקט הפולני-הוולני (אך גם לדיאלקט המזרח-גליצאי). שיבושיו בולטים במיוחד בצירופים מלשון קודש, כגון 'מאלך' במקום 'מלאך', 'אויצאות' במקום 'הוצאות' (שגיאיות אלה חוזרות יותר מפעם אחת), 'טעקויר' במקום 'תיכף', 'עדים' [=חתן] במקום 'איידעם', 'אקשין' במקום 'עקשן', 'חארודטע' במקום 'חרטה', 'תניתיים' און סיגיפון' במקום 'תעניתיים' און סיגופים'. ראו דוגמאות נוספות בהערות הבאות.
- 13 על עיירה זו ראו: א.ש. שטיין, י. כרוסט, א.מ. אורז'יצר (עורכים), ספר הזכרון לקהלת קמיין-קושינסקי והסביבה, תל אביב 1965; שמואל ספקטור (עורך), פנקס הקהילות: פולין, ה' – ווהלין ופולסיה, ירושלים תש"ן, עמ' 155–157.
- 14 על קובל, ראו: אליעזר לאוני-צופרפין (עורך), קובל – ספר עדות וזכרון, תל-אביב תשי"ז; פנקס הקהילות (הערה 13 לעיל), עמ' 158–165.
- 15 על האפשרות שהכרוז נדפס רק בקיץ 1904, ראו להלן הערה 31.
- 16 במקור 'ואביהו'.
- 17 במקור 'ר' פנחת בן ר' אליעזר'.

הוא בעל הייחוס הגדול ביותר בין כל הצדיקים. ואביו הקדוש של הצדיק הנסתר מוצאו משני אחיו הקדושים של המלאך הקדוש ר' אהרן הכהן ומהמלאך הקדוש ר' משה רועה נאמן.¹⁸ ואמו הקדושה מוצאה משני האחים הקדושים של המלאך הקדוש ר' שלמה המלך ומאחיו הקדוש ר' אבשלום. וכל ישראל יכולים להיושע על ידי צדיק נסתר זה, אלא שאף אדם אינו יודע היכן נמצא 'שם הקודש' ואף אדם אינו יודע מיהו 'שם הקודש'. יש רק אדם אחד, זקן אחד, שיש לו נשמה אדוקה של התנא הקדוש ר' שמעון בן יוחנן [!],¹⁹ ושמו של הזקן הוא ר' שמעון ליב שיפמן, שמוצאו מבניו של ר' יוסף הצדיק והוא מתגורר בכפר וורקוֹןֶה הסמוך לקמין קושיֶרְסְקִי. והזקן ר' שמעון ליב יודע מיהו הצדיק הנסתר שנקרא 'שם הקודש'. וכל ישראל יכולים להיושע ביום אחד מן הגלות, ובלבד שהזקן ר' שמעון ליב יבוא לפוֹיָאן אל הרבי, ואז יבוא גם 'שם הקודש' הקדוש לבויאן וכל היהודים ייושעו. ור' שמעון ליב אינו רוצה לבוא לבויאן משום שאין לו [כסף] להוצאות [הדרך]. יאספו אפוא יהודי קוֹבֶל וקמין את הוצאות הדרך ויביאום לר' שמעון ליב וישלחוהו מיד לבויאן. ואם ר' שמעון ליב לא יסכים לנסוע, תשלחו מקוֹבֶל את ר' דוד הֶכְט, שהוא חתנו של ר' שלום אהרן לֶבְסְקִי, והוא בעצמו יביא אותו לבויאן. משום שאם לא תעשו כך ולא תשלחו מיד את ר' שמעון ליב עם ר' דוד — שמעון ליב בעצמו לא ירצה לנסוע, שהרי כבר פעמיים שלחו לו את הוצאות הדרך ויצר הרע אינו מניח לו לבוא. זה כבר עלה מאה [רובל?] להדפיס את הדפים,²⁰ ושלחו לכל המדינות [והודיעו] שכל ישראל יכולים להיושע, אלא שהדבר תלוי בר' שמעון ליב. ואם לא תשלחו מיד את ר' שמעון ליב יחד עם ר' דוד, הרי שבשמים נגזר שבכל הערים ברוסיה יהיה מה שהיה בקישינוב.

זה מה שרוצים בשמים, שהיהודים כבר ייושעו. אבל 'שם הקודש' עצמו אסור לו לומר כיצד ייושעו היהודים עד אשר יבוא ר' שמעון ליב, [אלא ש]ר' שמעון ליב הוא עקשן ואינו רוצה לבוא. ואתם רחמו על עצמכם ושילחו את שניהם לבויאן, וכל הרבנים יאספו לבויאן, והצדיק הקדוש מצ'וֹרְטְקוֹב יבוא גם הוא, ור' שמעון ליב יגיד [אז] מיהו 'שם הקודש'. סימן לכך, שאפילו אצל ר' דוד שוחט בקמין יודעים גם כן מיהו 'שם הקודש'. כבר [לפני] ארבע שנים היה 'שם הקודש' בקמין וסיפר שהוא 'שם הקודש', ולא רצו להאמין לו. בשמים נגזר אפוא שקמין תעלה באש. ואם אינכם שולחים את השניים, נגזר על קמין שתשרף שוב. והיצר הרע אינו מניח לר' שמעון ליב לנסוע, בגלל שמוצאו הוא מבניו של ר' יוסף הצדיק. בנוסף לכך, אתם כבר צריכים להבין בעצמכם מיהו. אל תתייחסו לזה כאל דבר קל, משום שכאשר תתחרטו כבר לא יעזור

18 במקור ר' משה ראי נאמן. השיבוש 'ראי' מקורו, אולי, בהעתקת ההגייה האשכנזית של הכינוי 'רעיא מהימנא' משפת הדיבור ('ראייע'; RAYE) אל הכתב.

19 במקור 'דעם היילגיען טאנע [!] ר' שמעון בן ר' יוחאנאן [!]', וצריך להיות, כמובן, יוחאי. נראה שהכוונה להוצאות הדפסת הכרוז והפצתו.

לכם. בנחלת צבי,²¹ בפרשת שלח, נאמר ש'שם הקודש' יבשר בשורה טובה לכל ישראל. זוגתו הקדושה של ר' שמעון ליב התייסרה במשך שמונה עשרה שנה בתעניות ובסיגופים לטובת ישראל, וזכתה לראות את כל האבות הקדושים, עם השליטים והמלכים,²² ועם המלאך הקדוש ר' פנחס בן ר' אלעזר²³ בן ר' אהרן הכהן [כאשר היתה] בצ'ורטקוב אצל הרבי הקדוש, שהוא קודש הקודשים. והאבות הקדושים לימדוה את התפילות הקדושות, והיא כתבה חמישים אלף גיליונות של תפילות קדושות [ושל] שמות הקדושים עם קבלות,²⁴ ואת התפילות הקדושות ישלחו לכל ישראל. והיא בעלת הייחוס הגדולה ביותר, שכן מוצאה מהצדיקים הנסתרים שבזכותם חיים כל ישראל. ויש לה נשמה אדוקה של סבתנו הקדושה חוה הצדקת הקדושה.²⁵ והצדיק הקדוש, ר' דוד משה מצ'ורטקוב, שהוא קודש קודשים, הבטיח לה שכל ישראל ישלחו לה מתנות נאות בעבור התפילות הקדושות, והיא מסרה את נפשה למען כבודו של אבינו הרחמן. ר' שמואל זליג מטחנת הקיטור בלודמיר נסע עם זוגתו של ר' שמעון ליב ושמע איך המלאך הקדוש ר' פנחס אמר שלזוגתו של ר' שמעון ליב יש נשמה אדוקה ולכל הוריה הקדושים יש נשמות אדוקות של האבות הקדושים שלנו. סוף.

ג. 'זה מה שרוצים בשמים': ענייניו של הכרוז

עיקרו של כרוז משונה זה הוא קריאה לזקן פלוני, ששמו שמעון ליב שיפמן, לצאת מאלמוניותו, להתעורר ולבוא לעזרת העם המשווע לגאולה. שיפמן זה, שייחוסו גדול ונכבד (נשמתו נשמת רשב"י ומוצאו מבני יוסף הצדיק!), מתגורר בכפר בשם ווֹרְקוֹנָה,²⁶ סמוך לעיירה קמין-קושירסקי. הוא מוצג בפומבי על ידי המחבר כאדם היחידי היודע את זהותו ואת מקום הימצאו של צדיק נסתר ('פערבאָרגענער צדיק')

21 הזכונה לספרו של צבי הירש בן ירחמיאל חוטש, נחלת צבי על חמשה חומשי תורה, שראה אור לראשונה בפרנקפורט על נהר מיין בשנת 1711 ומני אז במהדורות רבות בדפוסים מזרח אירופה. זהו ספר מוסר ובו סיפורים מספר הזוהר מתורגמים ליידיש עממית. הכותב מכון כאן, כנראה, למסופר אודות חפצי בה, אמו של המשיח מנחם בן עמיאל (ולא אישתו!), שתצא ותבשר על הגאולה. שני מלכים יצאו אז למלחמה וכך יתפרסם שמו הקדוש של המשיח בעולם (ויפוק שמה קדישא על עלמא'). ראו: זהר, פרשת שלח לך, יוזפוף 1873, עמ' 346, ובתרגום ליידיש של נחלת צבי (למברג תרכ"ו, פ ע"א): 'אונ דר שם הקודש וועט ארום גיין אוף דר וועלט'.

22 במקור 'מיט דער שריריגע מלכות'.

23 במקור 'עליעזר [!]'.

24 במקור 'שמת הקדושים מיט קבלות', והכוונה, כנראה, לדברי קבלה, סודות וכוונות הקשורים באמירת השמות.

25 במקור 'פון אינזער הייליגער עלטיר מיטער חוה דיע הייליגע צדיקת'. ייתכן שאין המדובר בחוה המקראית, 'אם כל חי', אלא בסבתו של ר' דוד משה מצ'ורטקוב. ראו עליה: דוד אסף, דרך המלכות — ר' ישראל מרוז'ין ומקומו בתולדות החסידות, ירושלים תשנ"ז, עמ' 63.

26 במקור: 'ווארקאוונע'. זיהויו אינו ברור, ונראה שהכוונה לכפר הקטן Borkowo, כ-20 ק"מ מצפון-מזרח לקמין קושירסקי.

המכונה גם 'שם הקודש'.²⁷ צדיק זה מתהלך בשמים כבתוך שלו, קשור בעבותות ייחוס משפחה בדמויות תנ"כיות – מקצתן בעלות אופי שלילי-אנרכיסטי²⁸ – ובזכות מעמדו הנסתר הוא מסוגל להשפיע על מהלך ההיסטוריה ולהושיע את כלל ישראל. על אף ששיפמן יודע את זהותו של הצדיק הנסתר – ומן הסתם מודע גם לכוחותיו המיסטיים – הוא אינו מוכן להתגייס ולסייע בקירוב הקץ. כותב הכרוז משוכנע שהקץ יבוא רק אם יטרח שיפמן ויגיע לחצרו של הרבי מבויאן, שם יתכנסו צדיקים נוספים ובראשם הצדיק הישיש ר' דוד משה מצ'ורטקוב.²⁹ בואו של שיפמן לבויאן שבבוקובינה האוסטרית³⁰ יכפה גם על 'שם הקודש' הנסתר להגיע לשם, ואז, בנוכחות כל הצדיקים, תתרחש הגאולה ועם ישראל ייושע ביום אחד. להחמצת הגאולה יהיה מחיר קשה, מאיים הכותב. אם לא יתממש המפגש בבויאן, תתחוללנה פרעות בכל ערי תחום המושב, כשם שקרה בקיישוב.

הסיבה להפצת הכרוז קשורה בסירובו הבלתי מובן של שיפמן לקבל על עצמו את עול השליחות ההיסטורית. אף על פי שהוא האיש שהמפתחות בידיו ובלעדיו לא תתחולל הגאולה, אין הוא מוכן לנסוע לבויאן בשל חסרון כס ובנוסף גם אינו מוכן לנסוע לבדו. זו טענת שווא – קובע מחבר הכרוז – שכן כבר פעמיים נשלח לו כסף ואף על פי כן הוא התחמק מן הנסיעה. יהודי קוֹבֵל וקמין, היישובים הסמוכים למקום מגוריו של שיפמן, נקראים אפוא להתגייס למשימה ולכפות עליו נסיעה זו: לאסוף כסף להוצאות הדרך ולשלוח אדם בשם דוד הכט, איש העיר קובל, שיתלווה אליו במסע לבויאן.

מתביעתו של מחבר הכרוז לפעול על פי הוראותיו ומאזהרתו שלא לזלזל בהן, אנו למדים כי אין זו הפעם הראשונה שהוא ו'שם הקודש' מעורבים בניסיון להחיש את הגאולה וכבר היו דברים מעולם. הוא מזכיר כי לפני ארבע שנים ניסה 'שם הקודש' לחשוף את זהותו בפני יהודי קמין אך נתקל בחוסר אמון. לטענתו, חוסר נכונותם של אנשי קמין להאמין בסיכוי לגאולה גרר בעקבותיו עונש משמים של שריפת העיר.

27 כינוי זה נגזר, כמובן, מעצם 'נסתרותו' של אותו צדיק אנונימי, שכן על פי טיבו 'שם הקודש' – כלומר שם האלוהות – הוא נסתר ואין לגלותו או להזכירו.

28 נדב ואביהוא, אשר מתו 'בהקרבם' אש זרה לפני ה' במדבר סיני ובניים לא היו להם' (במדבר ג: 4), או אבשלום, שהיה סמל למרדנות ולכפיות טובה, ואף הוא, על פי מסורת אחת, לא זכה לבנים (שמואל ב יח: 18). דוגמאות ליחס חיובי כלפי נדב ואביהוא, ראו: אביגדור שנאן, 'חטאיהם של נדב ואביהוא באגדות חז"ל', תרביץ, מח (תשל"ט), עמ' 201–214; דוד פלוסר ושמואל ספראי, 'נדב ואביהוא במדרש ובדברי פילון', מלאת, ב (תשמ"ד), עמ' 79–84.

29 התכנסות צדיקי הדור, בראשות הזקן שבחבורה, כדי לקבל יחד את פני המשיח, מוכרת גם ממסורות חסידיות קודמות. כך, למשל, נמסר מפי ר' שמחה בונם מפשיסחה: 'כשיבוא המשיח ילך אל ראש גדולי הדור, ששם יתוועדו כל הגדולים והצדיקים לקבל פניו. והנה הזקן והגדול שבזמננו, הלא הוא הרה"ק מאפטא, ושם בביתו יתוועדו כל רבני ומנהיגי בניו, וישבו כולם אצל שלחן ארוך מאוד [...] ובראש המסובים ישב מלך המשיח ואצלו ראש הדור הרב מאפטא' (אברהם ישכר ואברהם מרדכי אלטר, מאיר עיני הגולה, תל אביב תשי"ד, עמ' 40).

30 על בויאן (Boian; Bojan; Boyany), הסמוכה לסדיגורה, ראו: פנקס הקהילות, רומניה, ב, ירושלים תש"ם, עמ' 521.

מחבר הכרוז חושש שגם דבריו שלו יתקבלו בלעג, ועל כן לצד דברי פיוס ועידוד הוא משגר איומים בשריפה נוספת של קמין.³¹

יש פער גרוטסקי, כמעט פרודי, בין הכוח המיסטי שמייחס המחבר לשמעון ליב שיפמן לבין הקטנוניות היומיומית שבמסגרתה הוא מתפקד והפרשנות המוענקת להתנהגותו. מחד גיסא מדובר באדם בעל נשמה גבוהה ומיוחסת במיוחד, שבלעדיו לא תתממש הגאולה המשיחית, ומאידך גיסא הוא מתואר כ'עקשן' ומפונק (כך, אולי, יש להבין את טיב ייחוסו לבניו של יוסף), המופעל בידי 'היצר הרע' שמשיאו מיעודו המשיחי בנימוק 'חומרני' של מחסור במעות.

אף שהכרוז והעומד מאחוריו רחוקים משיטה תיאולוגית סדורה, יש מקום לנסות ולפרש את הגיונו הפנימי של הכותב, ובמיוחד את הזיקה שהוא יוצר בין הגאולה המשיחית לבין שליחותו של שיפמן אל 'המקום הקדוש' (דהיינו, החצר החסידית בבויאן), שאליו יגיע רק לאחר מאמץ פיזי וממוני. שליחותו, כשתתממש, אמורה לכפות בדרך מסתורית על 'שם הקודש' להגיע גם כן למקום הקדוש.³² שיפמן הוא אפוא 'מחולל גאולה' פסיבי, מעין 'סוכן גאולה' או שליח מצווה, שבכוחו לתווך בין 'שם הקודש' לבין כלל הצדיקים שבראשם אמור לשבת הרבי מצ'ורטקוב. שליחותו תסתיים עם הגעתו לבויאן. מכאן ואילך אין לו עוד חשיבות, והזירה המשיחית תתפנה למפגש בין 'שם הקודש' לצדיקים שבבויאן. חשיפת זהותו הנסתרת של 'שם הקודש' וההכרה הפומבית שיזכה לה מצד גדולי הדור, הן שיביאו בבת אחת את הגאולה.

היגיון זה, הנשען על מסורות גאולה קדומות ועל תבניות יסוד של 'עלייה לרגל' למקום קדוש ומרוחק, מזכיר את סיפורו הקצר של ר' נחמן מברסלב, 'מעשה ברב ובן יחיד'. גם שם מתוארת ציפייה מתוחה למפגש הרה גורל בין בנו של רב (המזוהה בסיפור עם 'מאור הקטן') לבין הצדיק ('מאור הגדול', והוא ככל הנראה ר' נחמן עצמו). מפגש זה, שלו יצא אל הפועל היה בכוחו להביא את הגאולה ('ואם היו מתוועדים יחד היה בא משיח'), אינו מתממש לבסוף. הגאולה הוחמצה בשל 'מניעות' טכניות ואנושיות (אופן עגלה שנשבר, רכילות על טיבו המפוקפק של הצדיק וכדומה), שאינן אלא 'ניסיונות' שבהם נדרשים לעמוד המאמינים המבקשים

31 איומים משמים בעונש של שריפה הם מוטיב רווח בספרות התקופה. השוו ל'כרוז' השמימי שעל פיו תישרף העיר שריגרוד כעונש על גירושו של ר' יעקב יוסף [מפולנאה] ממנה (שבחי הבעש"ט, מהדורת אברהם רובינשטיין, ירושלים תשנ"ב, עמ' 101), או לאיומו של הצדיק המושחת בסאטירה האנטי-חסידית 'עמק רפאים' שחיבר ריב"ל: 'ואמרת להם: דעו כי בעוד חודש ימים תשרף כל העיר כי כן שמעתי מאחורי הפרגוד בהעלות נשמתו למרומי מרום (ובדעתי היה לצוות לאיש אחד מאנשי בריתי לשרוף את העיר אם לא ישמעו בקולי)' (דברי צדיקים עם עמק רפאים, אודסה תרכ"ז, עמ' 12). בשלהי קיץ 1904 אכן אירעה שריפה גדולה בקמין שכלתה כמחצית מבתי העיירה (ראו: קמין-קושירסקי והסביבה [הערה 13 לעיל], עמ' 513-515); אולי ניתן ללמוד מכך שהכרוז חובר זמן מה לאחר מכן ורק הציג עצמו כמוקדם יותר.

32 מן העניין לציין שהמסורת המשיחית של בית רוז'ין העתיקה את זירת הגאולה העתידית מארץ ישראל לרוסיה, בנימוק ששם סובלים היהודים יותר מכל מקום אחר. ראו: אסף, דרך המלכות (הערה 25 לעיל), עמ' 354-355.

כרוז 'החדשות הטובות'

(הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי בירושלים [352] INV/8720)

אללע יודען זאללען וויססען דאס גיטע נייעס אז עס איז דא איין פער-
 בארגענער צדיק וואס ער ווערט אונגעריפפען דער שם הקודש און ער איז איין
 הימעל מענש, וואס ער קיממט אללע מיניט אין הימעל אראן, און ער רעד מיט
 אינזער רחמנות דיגען טאטען לעבען, און דער פערבארגענער צדיק רעד מיט אללע
 אינזערע הייליגע אבות, אין דער פערבארגענער צדיק האט דריו הייליגע
 שוואגערס דיע צוויי הייליגע כהנים ר' גדב ואביהו און דער דריטער שוואגער איז
 דער הייליגער מאלך ר' פנחת בן ר' אליעזר בן ר' אהרן הכהן, און דער פערבארג-
 גענער צדיק איז דער גרעסער יאכסין פון אללע צדיקים, און דער הייליגער פאטער
 פון דעם פערבארגענעם צדיק קיממט ארויס פון דיע צוויי הייליגע בריעדער פון
 דעם הייליגען מאלך ר' אהרן הכהן און פון דעם הייליגען מאלך ר' משה ראי
 נאמן, און זיין הייליגע מיטער קיממט ארויס פון דיע צוויי הייליגע בריעדער פון דעם
 הייליגען מאלך ר' שלמה המלך און פון זיין הייליגען בריעדער ר' אבשלום, און כל
 ישראל קענען דארך דעם פערבארגענעם צדיק געהאלפען ווערין, נאר קאן שום
 מענש ווייסט נישט וויע דער שם הקודש איז דא, און קיין שום מענש ווייסט נישט
 ווער דער שם הקודש איז, נאר עס געפינט זיך איין מענש איין זקן וואס ער האט
 דיע פריעמע נשמה פון דעם הייליגען טאנע ר' שמעון בן ר' יוחנאן, אין דער זקן
 הייסט ר' שמעון ליב שיפמאנן, וואס ער קיממט ארויס פון דיע קינדער פון ר' יוסף
 הצדיק און ער וואוינט אין א דארף ווארקאוונע לעבען קאמין קאסישירסקי און דער
 זקן ר' שמעון ליב ווייסט ווער דער פארבארגענער צדיק איז וואס ער ווערט אונגע-
 ריפען דער שם הקודש, און כל ישראל מענען אין איין טאג געהאלפען ווערין פון
 דעם גלות, נאר דער זקן ר' שמעון ליב זאלל קיממען קיין באיאן צום רעביין, וועט
 קיממען דער הייליגער שם הקודש אויך קאן בעיאן וועללען שוין אללע יודן גע-
 האלפען ווערין, און ר' שמעון ליב ווילל נישט קיממען קיין באיאן ווייל ער האט
 נישט אויף דיע אויפצאזען, זאללען קאווער און קאמינער יודען ציניף לעגען זיך
 אויף אויפצאזען און פיהרען צי ר' שמעון ליבין און זאללען איהם טעקוין ארויס שיקען
 קיין באיאן, און ר' שמעון ליב וועט נישט וועללען פאדערען זאללען עין מיטשיקען
 פון קאווער ר' דוד העכט וואס ער איז ר' שלום אהרן לאבסקים עדים און ער זאלל
 איהם אליין ברענגען קיין באיאן, ווארון אז איהר וועט דאס נישט מקיים זיין און
 איהר וועט נישט טעקוין שיקען ר' שמעון ליבין מיט ר' דודין ווייל שמעון ליב אל-
 ליין ווילל נישט קיממען, ווארען מען האט אים שוין געשיקט צוויי מאל אויף דיע
 הוצאות און דער יצר הרע לאזט איהם נישט קיממען און עס קאסט שוין אב איין
 דינדערטער דיע בלעטטער דריקען און מען האט צי שיקט אין אללע מדינות אז
 כל ישראל קענען געהאלפען ווערין נאר עס איז געווענד אין ר' שמעון ליבין, און
 אז עין וועט נישט באלד שיקען ר' שמעון ליבין מיט ר' דודין איז אין הימעל נגור
 געווארען אז סאלל זיין אין רוססלאנד אין אללע שטעט דאס זעלבע וואס איז
 געוועזען אין קעשינאו.

דאס וויל מען אין היסטעל אז יודען זאללען שוין געהאלפען ווערין. נאר
השם הקודש טאר אלליין נישט זאגען וויע אזוי יודען וועללען געהאלפען ווערין
ביז וואגען ר' שמעון ליב וועט קימען. ר' שמעון ליב איז אאקשין ער וויל ניט קימען.
אין עין זאללט אויף איך רחמנות האבען אין איהר זאלט זיי ביידע ארויס שיקען
קיין באיאן. וועללען זיך צי נויף פאהרען אללע רבנים קיין באיאן און דער הייליג
גער טשארטקאווער צדיק וועט אויך קימען. און ר' שמעון ליב וועט זאגען ווער
דער שם הקודש איז. א סימן אפילו אין קאמין ביי ר' דוד שוחט ווייסט מען
אויך ווער דער שם הקודש איז. שוין פיער יאהר אז דער שם הקודש איז געווען אין
קאמין אין ער האט דערצעהלט אז ער איז דער שם הקודש אט מען איהם נישט
געוואלט גלעבן. איז אין היסטעל נגזר געווארען אז קאמין זאלל פערברענגט ווערין.
און אז עין וועט ניט שיקען זיי ביידע איז נגזר געווארען אז קאמין זאלל ווייטער
פערברענגט ווערין. און דער יצר הרע לאזט נישט פאהרען ר' שמעון ליבין ווייל ער
קימט ארויס פון דיע קינדער פון ר' יוסף הצדיק, ווייטער דארף עין שוין אלליין
פערשטעהן ווער ער איז. עין זאלל זיך פאר גרינג דיע זאך ניט האלטען. ווארען אז
עין וועט הארודמע האבען וועט איך שוין נישט העלפן. אין נחלת צבי אין פרשה
שלה שמעהט אז דער שם הקודש וועט א מכשר זיין א בשירה טובה ציכל ישראל
אין דיע הייליגע זגתו פון ר' שמעון ליבין האט זיך געפאנגען אכצין יאהר מיט
תנתיים און מיט סיגפון פון טובת ישראל וועגן. און זיע איז זויכע געווען צי זעהן
אללע הייליגע אבות און מיט דער שריריגע מלכות און מיט דעם הייליגען מאלך
ר' פנחס בן ר' עליעזר בן ר' אהרן הכהן אין טשארטקאווי ביים הייליגען רבין וואס
ער איז קודש קדשים. און דיע הייליגע אבות האבען זיע געלערענט דיע הייליגע
תפילות אט זיע אייס געשיצען פ'צ'ג טויזענד בויגען הייליגע תפילות שמת
הקדושים מיט קבלות און מען וועט דיע הייליגע תפילות ארויס שיקען צי כל
ישראל. און זיע איז דיע גרעסטע יאכסונט ווארדין זיע קימט ארויס פון דיע פאר-
בארגענע צדיקים וואס אין זיער זכות לעבען כל ישראל. און זיע האט דיע פריעמע
נשמה פון אינזער הייליגער עלטיר מיטער חוה דיע הייליגע צדיקת. אין דער הויז
ליגער צדיק ר' דוד משה פון טשארטקאווי וואס ער איז קודש קדשים אט איהר צי
געזונט אז כל ישראל וועלען איהר שיקען שענע מתנות פאר דיע הייליגע תפילות
און זיע האט זיך מוסר נפש געוועהן פאר אינזער רחמנות דיגען טאמען לעבען
כבוד'ס וועגען.

פון לאדמיר ר' שמואל זעליג פון דער פאראווי מיל איז געפאהרען מיט
ר' שמעון ליב'ס זוגתו האט ער געהערט וויע דער הייליגער מאלך ר' פנחס האט
געזונט אז דיע זוגתו פון ר' שמעון ליב האט דיע פריעמע נשמה און אללע איהרע
הייליגע עלטערן האבען דיע פריעמע נשמות פון אינזערע הייליגע אבות.

ע נ ד ע.

את דרכם אל הצדיק, וביטוי להתערבותם במציאות האנושית של כוחות דמוניים ('הס"מ בעצמו') המבקשים למנוע את הגאולה בכל מחיר.³³ סעיף מיוחד בפרוץ מוקדש לזוגתו של שיפמן, שאמנם אין נוקבים בשמה אך ברור שלפנינו דמות דתית נערצת, שניחנה, כמו הוריה, בנשמה אדוקה במיוחד (נשמת חוה!). היא מתוארת כמעין נביאה, שענתה עצמה במשך שמונה עשרה שנה בסיגופים וזכתה לחזיונות דתיים מופלאים בחצרו של הרבי מצ'ורטקוב. בהשפעת חזיונות אלה רשמה האישה, מפי 'האבות הקדושים', חמישים אלף (!) תפילות, שמות קדושים וכוונות קבליות, ואותם הפיצה בכל גבול ישראל.³⁴ ברור אפוא שגם לה יש חלק חשוב במאמץ המשיחי המשפחתי, ואולי מחבר הפרוץ מצפה ממנה כי אף היא תלחץ על בעלה לנסוע לבואן. בין כך ובין כך, זו עוד עדות לכך שמסורת הנבואה הנשית — שהתמידה במשך כשלוש מאות שנה ובלטה במיוחד בתנועה השבתאית³⁵ — לא פסקה אף פעם לחלוטין. נשים שנטו לפעלתנות מיסטית נותרו בשולי הפעילות הדתית הממוסדת של החסידות, ובדרך כלל הממסד הצדיקי הסתייג מהן ואף ניסה לדכא את הבולטות שבהן.³⁶ מרת שיפמן מצטרפת אפוא לגילויים נוספים של דתיות אסקטית-נבואית בקרב נשים הקשורות לתנועה החסידית, המצביעים על עולם דתי סוער המתקיים בשוליה של החסידות 'הרשמית'.³⁷

33 נחמן מברסלב, סיפורי מעשיות, ניו יורק תשל"ב, סיפור ח, עמ' 46–49. סיפור דומה, על החמצתו של מפגש בין שני צדיקים (ר' אלעזר רוקח מאמסטרדם ור' נחמן מהורודנקה), שאמור היה להתרחש בארץ ישראל ובכוחו היה להביא את הגאולה, הובא בשבחי הבעש"ט (הערה 31 לעיל), עמ' 239.

34 זו תבנית חוזרת בסיפורי גאולה: תעניות החסיד מביאות להתגלות מורה המלמד אותו סודות ותפילות שבכוחם להחיש את הגאולה. השוו לסיפור על ר' יוסף דלה-ריינה בגרסתו (ביידיש) של ר' ליב בן עוזר מאמסטרדם: 'כסדר [התענית] הזה היה עושה ימים רבים עד אשר נתגלה אליו אליהו הנביא ולימד אותו סודות רבים, ומסר לו צירופי שמות הקדושים הרבה מאוד' (שלמה צוקר ורבקה פלסר [עורכים], סיפור מעשי שבתי צבי — בשרייבונג פון שבתי צבי, ירושלים 1978, עמ' 199).

35 על מעמדן המיסטי המיוחד של נשים כחזונות חזיונות וכמי שמשתתפות בתהליך משיחי, ראו: עדה רפפורט-אלברט, 'על מעמד הנשים בשבתאות', בתוך: החלום ושברו [מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, טז] (בעריכת רחל אליאור), ירושלים תשס"א, עמ' 143–327; J.H. Chajes; *Between Worlds — Dybbuks, Exorcists, and Early Modern Judaism*, Philadelphia 2003, pp. 97–118.

36 על הדוגמה הידועה ביותר, חנה רחל ורבמאכר, שכונתה 'הבתולה' מלודמיר, ראו: עדה רפפורט-אלברט, 'על הנשים בחסידות: ש"א הורודצקי ומסורת הבתולה מלודמיר', בתוך: צדיק ועדה — היבטים היסטוריים וחברתיים בחקר החסידות (בעריכת דוד אסף), ירושלים תשס"ב, עמ' 496–527; Nathaniel Deutsch, *The Maiden of Ludmir — A Jewish Holy Woman and Her*; World, Berkeley 2003 ידוע על נשים נוספות הקשורות בחסידות שיוחסו להן תכונות נבואיות: ינטה, אמו של ר' יצחק מדרוהוביץ, כונתה 'הנביאה' וסופר עליה שפעם, כאשר ניקתה את ביתה, אמרה 'קדושה'. כשנשאלה על כך השיבה ששמעה קול מלאכים שאמרו 'קדוש' וענתה אף היא 'קדוש' (נתן נטע מקאלפֶּיל, מים רבים, ורשה תרנ"ט, עמ' 137); על פייגא, נכדת הבעש"ט ואמו של ר' נחמן מברסלב, נמסר שראתה בעת החופה את הבעש"ט ז"ל, כי היא היתה צדיקת בעלת רוח"ק, וכל הצדיקים היו מחזיקים אותה לבעלת רוח"ק ולבעלת השגה גדולה [...]. החזיקו אותה כאחת מן הנביאות (חיי מוהר"ן, ירושלים תשל"ו, מקום ישיבתו ונסיעותיו, יא).

37 תופעות דומות של אסקטיזם נשי-חסידי מצויות בכתב יד ביידיש של סיפורים ושמועות מחצרות

ד. 'ואף אדם אינו יודע מיהו שם הקודש' ? לשאלת זהותו של המחבר ומטרותיו כבר נתנו דעתנו לכך שמחבר הכרוז הזכיר כי ארבע שנים קודם לכן ניסה 'שם הקודש' לחשוף את עצמו ברכים אך נתקל בחוסר אמון ובחשדנות. בכך סותר המחבר מיניה וביה את דבריו הקודמים, שעל פיהם שמעון ליב שיפמן הוא האדם היחיד היודע את זהותו העלומה של 'שם הקודש', ומעיד על עצמו שגם הוא שותף לסוד. סתירה זו יש בה אולי רמז לכך שלפנינו מעין 'פיצול אישיות' פסיכולוגי וספרותי, ומחבר הכרוז 'שם הקודש' — חד הם, ואולי אין הוא אלא שיפמן עצמו. רמז רב-משמעי לכך הכמין הכותב כאשר אָתגר את קוראיו: 'בנוסף לכך, אתם כבר צריכים להבין בעצמכם מיהו'...

מה טיבו של אדם שיכול היה לכתוב כרוז סהרורי שכזה, שיש בו עירוב של תמימות דתית ואקטיביזם משיחי בוטה וצעקני? על פי עלגות הכתיבה ניתן להעריך כי הוא חובר בידי חסיד משיחי, שמבחינת עולמו הלמדני הוא בור ועם הארץ. בה במידה ייתכן שאין מדובר ב'שיגעון פרטי' של יחיד, שכן מלבדו נזכרים בכרוז בשמם המפורש חמישה אנשים נוספים: שמעון ליב שיפמן מוורקובנה, דוד הכט ושולם אהרן לבסקי מקובל, דוד שוחט מקמין-קושירסקי (שאמנם זוכה לגינוי משום סירובו להכיר ב'שם הקודש'), ושמואל זליג מלודמיר. חבורה זו — אם אכן חבורה היא ולא פרי דמיונו של הכותב שרתם אנשים לעגלתו מבלי שנתנו את הסכמתם לכך — קשורה כנראה לענפיה של חסידות רוז'ין ההיסטורית, מן הסתם לחצר בויאן, שבה רואה המחבר לא רק מקום קדוש שאליו עולים לרגל אלא גם את 'כור ההיתוך' של הניצוץ המשיחי.³⁸

המרכז החסידי בבויאן נוסד בשנת 1866 על ידי הצדיק ר' יצחק פרידמן (1849–1917), נכדו של ר' ישראל מרוז'ין ובנו של ר' אברהם יעקב פרידמן מסדיגורה. החצר בבויאן, שבראשה עמד ר' יצחק, פעלה בלא הפסקה עד ערב מלחמת העולם הראשונה.³⁹ מדוע תלה מחבר הכרוז את יהבו דווקא ברבי זה ודווקא בחצר זו? התשובה לכך קשורה בראש וראשונה בראיית מעמדה המשיחי של שושלת צדיקי בית פרידמן, שהציגה את בניה, עוד מימי האב המייסד ר' ישראל מרוז'ין, כצאצאיו של דוד המלך וכנושאי הבשורה המשיחית בכל דור.⁴⁰ הנציגים הבולטים של בית חסידי זה במפנה המאה הי"ט היו ר' יצחק מבויאן, ויותר ממנו דודו — ר' דוד משה מצ'ורטקוב

חסידות רוז'ין בשלהי המאה הי"ט (הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, אוסף אבא לב, INV/8720). כתב יד מעניין זה ממתין עדיין לחקירתו. אגב אורחא נצביע על דמות נשית-חסידית אחרת שלא הושם אליה לב, היא הרבנית שרה-שלומצ'ה (נפטרה ב-1947), בת המקובל ר' מנחם-מנדל אייכנשטיין מז'ידיצ'וב ואשת ר' ברוך רובין (בית רופשיץ). בסוף שנות העשרים של המאה העשרים נטשה את משפחתה בטרנסילבניה, עלתה לירושלים, הקימה בית מדרש ופעלה כאדמו"ר-אשה. ראו: יצחק יוסף כהן, חכמי טראנסילוואניה, ירושלים תשמ"ט, עמ' קיא.

38 זיקתם לבויאן מסתברת גם מן ההקשר הגיאוגרפי. אלמלא כן היו נוסעים מן הסתם לצ'ורטקוב, הקרובה יותר לוולין, ובה התגורר אז הצדיק ר' דוד משה פרידמן, דודו של הרבי מבויאן.

39 ראו: אסף, דרך המלכות (הערה 25 לעיל), עמ' 456–457. על חסידות בויאן, ראו: דוב רבינוביץ, משכנות הרועים, ירושלים תשמ"ד.

40 על המשיחיות ברוז'ין, ראו: אסף, שם, עמ' 348–355.

(1827–1903), בנו של ישראל מרוז'ין שהאריך ימים יותר מכל אחיו האחרים וגם בו נקשרו ציפיות משיחיות מופלגות.⁴¹

כל המקומות הנזכרים בתעודה – וורקובנה, קמין-קושינסקי, קובל, ולודמיר שבוולין – נמצאים בלב תחום המושב הרוסי ורחוקים במידה ניכרת מסדיגורה, בויאן וצ'ורטקוב, מרכזי חסידות רוז'ין שמעבר לגבול, בתחומיה של האימפריה האוסטרית-הונגרית. קמין-קושינסקי, שבה כנראה התגורר יוזם הכרוז, שוכנת סמוך לגבול פלך גרודנה ואף נושקת לחלקים הדרומיים של חבל פולסיה. באותה עת היתה זו עיירה בעלת צביון יהודי אופייני, שרוב מוחלט של יושביה היו יהודים – בשנת 1897 נרשמו בה 1,189 יהודים מכלל 1,220 תושבים. אופיה היה חסידי מובהק, ובלטו בה במיוחד חסידי טריסק (מענפי חסידות צ'רנוביל), אך גם חסידי סטפין, קופרין ונסקיז' – עיירות סמוכות שבהן הוקמו במאה הי"ט חצרות חסידיות חשובות. ניתן להניח כי היו בה, כמקובל בכל העיירות האחרות בוולין, גם חסידים בעלי זיקה לחצרות גליצאיות וחצרות בית רוז'ין בכללן. עיר המחוז קובל היתה אף היא בעלת אופי חסידי וגם בה היו 'קלויזן' של חסידויות רוז'ין השונות.⁴²

למי הופנה הכרוז המודפס? לכאורה – לכלל ישראל. הכרוז נפתח בהודעה החגיגית 'ידעו כל היהודים את החדשות הטובות', אך בהמשך מתבררת מטרתו המצומצמת יותר של הכותב: יהודי קמין וקובל אליהם מופנית קריאה לגיוס כסף כדי לממן את הוצאות הדרך של שיפמן. לפנינו מעין איגרת בקשה מסורתית למגבית כספים (ברוח נבואתו המרה של ביאליק בשירו 'בעיר ההרגה': 'וְכַאֲשֶׁר פָּשְׁטָתָם יָד תְּפֹשְׁטוּ, וְכַאֲשֶׁר שְׁנוֹרְרָתָם תִּשְׁנוֹרְרוּ'), אף כי ברור שאין זו המטרה היחידה. עניינו של הכותב – שעל פי דבריו אינו מבקש את הכסף לעצמו – הוא לפרסם בפומבי את כוחותיהם המיוחדים של שיפמן ושל 'שם הקודש', לעודד את יהודי הסביבה להכיר בסיכוי המשיחי ולשתף פעולה בזירוז הגאולה, והעיקר, להפעיל לחץ ציבורי על שיפמן שיממש את ייעודו וייסע סוף-סוף לבויאן.

ניתן להניח כי הכרוז נועד להפצה במיוחד בקרב בני השכבות העממיות באזור קמין שנתבקשו להרים תרומה. על מנת לעוררם לכך ציין המחבר כי השקיע מכיסו סכום כסף ניכר בהדפסת הכרוז ובהפצתו בכל קהילות ישראל. ספק אם אכן היתה לכרוז תפוצה כה גדולה כיומרת מחברו. גורלו היה מן הסתם כגורלם של פרסומים תמוהים דומים, שרוב הבריות משליכים לאשפה.

41 בשמיני עצרת תרס"ד (1903), זמן קצר לאחר מות ר' דוד משה, עלה בנו ישראל על כיסאו ואמר: 'כל ישראל קנו וחכו שאבי ז"ל יהיה משיח, והוא היה באמת משיח, אך אין הדור זכאי לכך, ועם כל זה אל יפלו חס ושלום מהאמונה ובטחון, אשר בודאי תהיה אי"ה הגאולה בקרוב' (ראובן מרגליות, תפארת אדם, לבוב תרצ"ג, עמ' 58); 'ובאזנינו שמענו, שהיה בו בחינת משיח, שהיה מצפה תמיד לגאולה אחרונה [...] אבל בעונותינו הרבים לא היה הדור ראוי לכך' (ראובן ז"ק, בית ישראל, פיוטרקוב תרע"ג, עמ' 143).

42 אריה מזא"ה, 'קובל', ילקוט ווהלין, ב (תש"ה), עמ' 9; קובל – ספר עדות (הערה 14 לעיל); פנקס הקהילות, ווהלין (הערה 13 לעיל), עמ' 160. במפקד של שנת 1897 נרשמו בה 8,521 יהודים מכלל אוכלוסייה של 17,697.

ה. פרודיה או הזיה? ערכו של הכרוז כמקור היסטורי האם ייתכן כי הכרוז שלפנינו אינו טקסט אותנטי אלא מעשה לצון? אינני סבור כך. סאטירה, פרודיה או כתב פולמוס, ולו מן האיכות הירודה ביותר, צריכים שיתקיימו בהם לפחות שלושה תנאים: צריך שיהיה ליצירה מבנה ספרותי בסיסי, כלומר שיהיו בה לפחות התחלה, אמצע וסוף; דרוש יעד כלשהו שאליו יופנו חצי הלעג או ההיתול (אישיות מסוימת, אירוע או תופעה); היצירה צריכה להיתפס בעיני קהל קוראיה כסאטירית או פולמוסית. אם לפנינו יצירה בדיונית, יש להניח שהכותב היה אדם מן היישוב ולא מטורף, ואם כך, יצירתו צריכה להיבחן על פי אמות המידה הללו. במקור שלפנינו אין מהם מאומה, אלא אם כן בורות, בלבול וחוסר היגיון פנימי הם חלק בלתי נפרד מן הפרודיה.

מן ההיבט 'הספרותי', לפנינו גיבוב דברים חסרי סדר שאינם מתקשרים תמיד זה לזה, ובמיוחד בולט הדבר בסוף הכרוז, שם הובא סיפור הגיוגרפי ('שבח') על אישתו של שיפמן, העומד בפני עצמו וזיקתו לחלקים הקודמים רופפת. הכרוז גם אינו מסתיים ממש, ובוודאי שלא בדרך המסכמת את לקחו הסאטירי או הפולמוסי. קשה לזהות יעד אפשרי שאליו הופנתה הביקורת או הפרודיה, אלא אם כן נניח שהכותב ביקש ללגלג על כיסופי הגאולה ועל ציפיות משיחיות לגאולה מיסטית. אך האם זה סביר כי ביקורת המשיחיות — מן הנושאים המרכזיים והטעונים בהגות היהודית לדורותיה — תתגלם בסופו של דבר בדמויות האנונימיות והפרובינציאליות של 'שמעון ליב שיפמן' ו'זוגתו הקדושה' החיים בכפר נידח, ועל מנת ללגלג עליהם יוציא הכותב האלמוני מכיסו כסף רב, ידפיס את כרוזיו ויפיצם בישראל? גם העובדה שלא נותר מכרוז זה אלא עותק אחד בלבד מצביעה על כך שבני הזמן התייחסו אליו כאל דבר הבל והשליכוהו כלאחר יד. דומני שהניסיון לקרוא את הכרוז כבדין מלמד בעיקר על הקושי והחשדנות הטבועים בנו כלפי מקורות מסוג זה ועל חוסר נכונות להשלים עם קיומם של קולות שאינם נורמטיביים. קל יותר, כנראה, לשבח מקורות כאלה בתבניות ספרותיות מוכרות, כמו פרודיה או סאטירה, מאשר להגדירם כתעודות אותנטיות.

אך גם משהנחנו כי לפנינו ביטוי מקורי למאווייו של בן התקופה, כיוון שאין בידינו עדויות דומות נוספות עולה מאליה שאלת ערכו של הכרוז כמקור לשחזור העבר ולתולדות המשיחיות בישראל. האם מדובר רק בפרי עטו של תמהוני מעורער בדעתו, שהוא לשחוק וללעג בעיני סביבתו,⁴³ או שמא גם בגילוי, מוזר ונדיר ככל שיהיה, של הלכי רוח המייצגים דתיות עממית נלהבת, שבשל נלעגותם אינם משתקפים בספרות האליטרית המקובלת?⁴⁴

43 על היחס למשוגעים בחברה היהודית האשכנזית של ימי הביניים, ראו: אפרים שהם-שטיינר, 'משוגעים יהודים באשכנז בימי הביניים', ציון, סט (תשס"ד), עמ' 299–327; המחבר מדגיש כי 'המקורות העומדים לפנינו מציבים קשיים לא מבוטלים, שכן הם מייצגים על פי רוב עילית למדנית גברית, שלא אחת שאבה את ידיעותיה על מצבם של המשוגעים מכלי שני או שלישי' (שם, עמ' 300).

44 תוכנות מאירות עיניים על צורות שונות של שיגעון כדרך לעבודת ה' בראשית החסידות, ראו: צבי

יש להניח כי היזמה המשיחית המוזרה המתוארת בו צמחה 'מלמטה' ולא זכתה בהכרה ממסדית או בשיתוף פעולה מצד הצדיקים הנזכרים בה. המשיחיות, אם בכלל עלתה על סדר יומה הגלוי של האליטה האורתודוקסית בת הזמן (ובתוכה גם מנהיגי החסידות), נשאה אופי פסיבי ומתגונן וגויסה במיוחד לפולמוס נגד מי שנתפסה כתנועה המשיחית החדשה – הציונות.⁴⁵ ובכל זאת מתברר כי גם בעידן של תמורות סוערות, בשעה שזרמים חברתיים ורוחניים רבי עוצמה כמו הלאומיות, הציונות או הסוציאליזם הציעו פתרונות של משיחיות פוליטית-חילונית לעתידו של העם היהודי, עדיין נשמרה, ולא רק מן השפה ולחוץ, גחלת המשיחיות המסורתית, על סמליה ומנגנוניה הישנים. משיחיות בלתי ממוסדת זו הגיבה בעוצמה על אירועי הזמן – הפוגרומים, מלחמת רוסיה-יפן ומהפכת 1905 – וראתה בהם מעין 'חבלי משיח'. אך בעוד שבני האליטות המלומדות השכילו בדרך כלל להביע את ציפיותיהם המשיחיות הכמוסות בניסוחים מעודנים ומתחכמים, שגילוי וכיסוי משמשים בהם יחדיו, הכרוז שלפנינו הוא ביטוי עממי, מנוסח בגולמנות, לאותו עולם מסורתי עצמו. אכן, יש בידינו עדויות לא מעטות על תסיסה משיחית לקראת שנת תרס"ו (1906). גילוייה של תסיסה זו הקיפו חוגים מגוונים, אך נפוצו במיוחד בקרב חסידים.⁴⁶ 'המשיח בא בשנת תרס"ו' – בשורה זו נישאה בין יהודים וכבשה את לבם של גברים ונשים, את לב כולם' – כך פתח הסופר ישראל יהושע זינגר (1893–1944) את פרק זיכרונותיו 'יידן פֿאַרריכטן נישט די דעכער פֿון זייערע הייזער, ווייל זיי וואַרטן יעדן טאָג אויף משיח' (יהודים אינם מתקנים את גגות בתיים כיוון שהם מצפים כל יום לבואו של המשיח). זינגר תיאר בצורה חיה את גילוייה של תסיסה משיחית בכפר פולני נידח בשם לאונצ'ין (Leoncin), צפונית-מערבית לוורשה, שבו היה אביו אחד מנושאייה התמימים והנלהבים של הבשורה. זינגר הוסיף וסיפר כי בעיירה נפוצה השמועה, שאפילו הרבי מגור, הוא ר' יהודה ליב אלטר, בעל ה'שפת אמת', אמר

מרק, מיסטיקה ושיגעון ביצירת ר' נחמן מברסלב, תל אביב תשס"ד. מעניין להקביל זאת להערצת 'השוטה הקדוש' בתרבות הרוסית הפרבוסלבית, ראו: Eva M. Thompson, *Understanding Russia* — *The Holy Fool in Russian Culture*, Lanham, MD 1987

45 ראו: אביעזר רביצקי, הקץ המגולה ומדינת היהודים – משיחיות, ציונות ורדיקליזם דתי בישראל, תל אביב תשנ"ג, עמ' 11–59.

46 כנהוג, גם על שנת תרס"ו דרשו מחשבי קיצין פסוקים ומאמרי חז"ל, כגון 'ותסר בגדי אלמנותה' (בראשית לח: 14) או 'שנת סתרו יושר'. ראו למשל: יעקב גאלדצווייג, אגרת לקץ הימין, ווען עס וועט זיך אנפאנגען דער שבת צוא הקב"ה, מנצ'סטר תרנ"ו; נח חיים לוי, קול דממה דקה, פיטרקוב תרס"ה, עמ' 2; חיים ישעיה הכהן, קץ הפלאות, לובלין 1905, עמ' 4, 10; קונטרס ימות המשיח [...] מלוקט מספרי אדמו"ר [...] חיים אלעזר שפירא, ירושלים תש"ל, עמ' כד, נ-גב (כרוז בחתימת ר' צבי הירש שפירא ממונקץ); אריה צבי פרומר מקוודיגלוב, ארץ צבי, א, תל אביב תש"ס, עמ' קמה (בשם הרבי מסוכצ'וב); יוסף דוד ויסברג, רבנו הקדוש מצאנו, ב, ירושלים תשל"ז, עמ' קמא (על ר' יחזקאל הלברשטם משינובה); נחלת צבי, ז (תשנ"ב), עמ' קסג ('שעל שנת תרס"ו אמרו גדולי הדור שהיא שנת פקידה'). על חישובי קץ לשנה זו בחב"ד, ראו: יהושע מונדשיין, מגדל עז, כפר חב"ד תש"ס, עמ' תצא-תקה, תרמב-תרמג. תודתי נתונה למר יונתן מאיר ולד"ר אריה מורגנשטרן שהפנו את תשומת לבי לכמה מחיבורים אלה.

שהמשיח יבוא בשנה זו.⁴⁷ ייתכן אפוא, אף שאין לכך רמז מפורש בכרוז שלפנינו, שלפנינו גילוי מוקדם של אותם הלכי רוח משיחיים שהתעוררו לקראת שנה זו. על חשיבותו של הכרוז כביטוי אותנטי להלך רוחם של תמהונים הקשורים בעולמה של החסידות נוכל לעמוד מתוך השוואתו לסיפור אחר על הזיה משיחית, כפי שהובא בספר ליקוטים חסידי בשמו של ר' נתן צבי פֶּסֶס, דיין ומורה צדק מוונגרוי שבפולין:

אשר בעיר קאלשין⁴⁸ היה אחד אשר נבוכו עשתונותיו לא עלינו, בזה שדימה לאמור, ששר הצבא דהעיר הוא אליהו הנביא ושר העיר הוא מלך המשיח. ויהי בראות אנשי ביתו, כי לא טוב עמו, וכי הרעיון הזה הולך ונשתקע במוחו, ויום יום נתגדל הרעיון הלוך וגדול, ונסעו עמו להרבי ר' בונם [מפשיסחה] זכרו יגן עלינו. וגם בבואו לפני הרבי סיפר לו שבעיר קאלשין יש אליהו הנביא ומלך המשיח. וישאלהו הרבי: 'מי הם?' ויען ויאמר: 'הלא שר הצבא ושר העיר'. וישאלהו הרב הקדוש: 'ומה אני?' ויען: 'אתם' — "רבי" הנכם'. וישאלהו הצדיק: 'ואני אני יודע שבקאלשין יש וכו' [אליהו הנביא ומלך המשיח]?' ויאמר האיש: 'גם אתם יודעים מזה, אבל אינכם חפצים לגלות זה הדבר לשום איש'. ויאמר לו הרב הקדוש: 'גם אתה יכול לדעת, ובכל זאת הנך ב"בל תאמר", כמו שאני יודע ואני מגלה! ומני אז לא דיבר יותר מזה הרעיון.⁴⁹

אפיזודה זו מוצגת בצורה מבודחת. ברור מתוכה שהצדיק ר' שמחה בונם מפשיסחה (נפטר 1827) מרחם על אותו אומלל ומנסה לרפאו משיגעונו המביך באמצעות התחזות למי שנמצא באותה מדרגה כמותו. מבחינה זו מזכיר מעשה זה את 'המשל מהאינדיק', סיפור ידוע המיוחס לר' נחמן מברסלב, ובו מתואר בן מלך ש'נפל לשגעון שהוא עוף הנקרא הינדיק [תרנגול-הודו], וצריך לישב ערום תחת השולחן ולגרור חתיכות לחם ועצמות'. גם כאן מרפא את המשוגע 'חכם אחד' היורד למדרגת החולה ומשכנעו כי תרנגולים יכולים אף הם להתלבש, לאכול ולנהוג כבני אדם.⁵⁰ המשותף לשני הסיפורים הללו הוא, שהם מייצגים את נקודת המבט הנורמטיבית על המשוגעים. ודווקא משום כך, ובניגוד לכרוז 'שם הקודש' שבו אנו דנים, ערכם של סיפורים אלה (ואחרים הדומים להם) לשחזור עולמם הפנימי והגיונם של המשוגעים הוא מוגבל.⁵¹

47 י. זינגער, פֶּסֶס וועלט וואָס איז נישטאָ מער, ניו יורק 1946, עמ' 238–245. תודתי נתונה לפרופ' אברהם נוברשטרן שהפנה את תשומת לבי לספר זה.

48 היא קלוזין (Kaluszyn) שממזרח לוורשה.

49 יועץ קים קדיש ראקאץ, שיח שרפי קודש, ד, פיוטרקוב תרפ"ט, עמ' 45, סימן לה.

50 משל זה הובא לראשונה בספרו של אברהם חזן, סיפורים נפלאים, ירושלים תרצ"ה (הביא לדפוס שמואל הורביץ), עמ' כו–כז, ונדון בספרו של אברהם יצחק גרין, בעל היסורים, תל אביב תשמ"א, עמ' 173–174. וראו: מנדל פייקאז', חסידות ברסלב, ירושלים תשנ"ו, עמ' 227–228, שאף פקפק בייחוסו של הסיפור לר' נחמן; צבי מרק, 'סיפורי ר' נחמן מברסלב — אקזיסטנציאליזם חסידי [...]', עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשנ"ג, עמ' 41–63.

51 הנה סיפור דומה המופיע במקור ברסלבי מאוחר: 'בברסלב היה איש אחד משוגע, ודרכו היה לצעוק "מיין זידע האט גיהאט טויזנט רענדלאך" [לסבא שלי היו אלף מטבעות זהב]. ופעם אחת כשישב מהרני"ת [=ר' נתן מנמירוב; 1780–1845] בסעודה שלישיית בא המשוגע הנ"ל,

סתרי נפשם של 'נבוכי העשתונות', של אלה שתפיסת המציאות שלהם נשתבשה והם מצויים בכל דור ובכל מקום, אינם זוכים בדרך כלל לייצוג ספרותי הוגן. על פי רוב, חזיונותיהם, חלומותיהם או הזיותיהם של 'המשוגעים' מתווכים באמצעות הכתיבה האליטרית של 'השפויים', המתבוננים בהם מלמעלה בפטרונות מהולה ברחמים ומנסים 'לרפאם' משיגעונם.⁵² נדירות הפעמים שבהן מתאפשר לחריגים — לאו דווקא אלה הטעונים בהזיות משיחיות — לשאת את דבריהם ללא תיווך, סינון או שיפוט. כרוז 'החדשות הטובות' הוא דוגמה נדירה לקולות מושקקים אלה.⁵³

לסיכום, עיקר חשיבותו של הכרוז שלפנינו היא דווקא בחריגותו. מבין השורות ההזויות עולה דמותו של חסיד (או חוג קטן של חסידים) בור ותמהוני, החי בעיירה נידחת. עולמו הדתי והנפשי הסוער, שהושפע גם מאירועי הזמן, אינו יודע מנוח ומביאו לידי הוצאה כספית ניכרת על הדפסת כרוז והפצתו ברבים. זו עדות מכלי ראשון לעולמם הפנימי של מי ש'נבוכו עשתונותיהם' — בשפתם שלהם, בסמליהם ובהגיגונם, וכפי שנתפרשה המציאות בתודעתם. יש אפוא בכרוז זה כדי לשפוך אור על שוליי-שוליה של החברה המסורתית בראשית המאה העשרים.

והתחיל לצעוק כדרכו הנ"ל. ומחמת זה נתבלבל השולחן. ואז התחיל לדבר מוהרנ"ת מהמדרש, שה' יתברך יש לו אוצר משוגעים [...] ואמר אז בזה הלשון: "די גאנצע וועלט איז משוגע 'און איך אויך' נאר איך האב גיקאנט א קלארין" [העולם כולו משוגע, 'וגם אני', אבל אני מכיר (אחד ששכלו) צלול — ר' נחמן מברסלב?]. לבסוף סיים: "אז פון א משוגינעם קאן ווערין אזא שמועס דארף מען משוגעים אויך" [אם ממשוגעים אפשר ללמוד תורה כזו, הרי שצריך גם משוגעים] (שמואל הורוויץ, אבני"ה ברזל, בני ברק תשכ"א, עמ' נג, סימן יד; והשווה לגרסה שונה: שיח שרפי קודש, א, ירושלים תשמ"ח, עמ' רפג, סימן תרמ).

52 כדאי לציין שהיו צדיקים ש'התמחו' בריפוי משוגעים. חסידיו של ר' דוד מטלנה, למשל, האמינו שרבים ניחן בכוחות ריפוי מיוחדים, 'ורבים הם המשוגעים וחולי הרוח שהובאו אליו לשם רפואה'. מתנגדיו של ר' דוד התלוצצו על כך ואמרו 'שגעון' — לדוד' (על דרך 'שג'יין לדוד' — תהלים ז: 1). ראו: נחמן חסיד, 'פירורים', רשומות, ב (תרפ"ב), עמ' 456.

53 תהיה זו אפוא תרומה צנועה לקריאתו הנשכחת של אלתר דרויאנוב 'לאסוף את החומר בדבר חולי הרוח שלנו, שנשתמר בפי העם ובספרות, ובייחוד בספרי שאלות-ותשובות ובספרי מוסר והתבוננות'. לדעת דרויאנוב, שהכיר את התיאוריות החדשות של פרויד ויונג, יש בחקר המשוגעים היהודים תרומה לתאור הפסיכולוגיה של עמנו והבנתה. ראו בהערותיו למאמר 'שוטים ומשוגעים ברחוב היהודים', רשומות, א (תרע"ח), עמ' 202.